

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Постановка проблеми. Загалом професія викладача вищого навчального закладу є однією з найбільш творчих і складних професій, а також має високу соціальну значущість та займає одне з центральних місць у державотворенні, формуванні національної свідомості та духовної культури суспільства. Водночас постать викладача вищої школи – це рушійна сила підготовки кадрів високої кваліфікації різних профілів. Науково-професійна діяльність викладача має інтегрований характер, який ґрунтується на наукових (філософських, психолого-педагогічних, спеціальних) та мистецьких засадах. Вона розглядається як цілісна і динамічна система. Системність зобов'язує оволодіти всіма основними напрямками та функціями своєї діяльності та встановленням міжпредметних зв'язків, а динамізм – постійної роботи над самовдосконаленням.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню питання професійної підготовки у свій час приділяли увагу наступні дослідники: специфіці професійної підготовки фахівців (С. Архангельський, І. Лернер), теоретичним і методологічним засадам професійної освіти (А. Алексюк, К. Астахов, С. Батишев, І. Зязюн, В. Козаков, Н. Ничкало, В. Гриньова), особливостям організації навчального процесу у вищому навчальному закладі (С. Архангельський, В. Безпалько, В. Галузинський, І. Тихонов).

Дослідженню проблеми педагогічної культури як компонента професійної діяльності викладача вищого навчального закладу приділяли увагу Платон, Сенека, Я. Коменський, Ж. Руссо, І. Песталоцці, І. Франко, Т. Шевченко, К. Ушинський, П. Блонський, С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Газман, А. Бойко, В. Гриньова та ін.

Мета статті – представити цілісну концепцію професійної діяльності викладачів вищих навчальних закладів та місця педагогічної майстерності у ній.

Виклад основного матеріалу. До безпосередніх функціональних обов'язків викладача вищої школи належать:

1) підготовка навчальних курсів, їх методологічне і методичне забезпечення, вибір засобів інформаційної (аудіо, відео, комп'ютерної, телекомунікаційної тощо) підтримки;

2) створення навчальних, тренінгових і контролюючих програм, у тому числі комп'ютерних;

3) авторська участь у підготовці навчальної літератури та навчально-методичних посібників;

4) читання лекцій, проведення лабораторних, семінарських та інших практичних занять, конференцій тощо;

5) організаційно-методичне забезпечення практики студентів і участь у її проведенні;

6) пошук і розробка нових педагогічних методів і освітніх технологій підвищеної ефективності;

7) консультаційна та інша індивідуальна робота зі студентами;

8) пошук джерел фінансування наукових досліджень і споживачів наукових розробок;

9) планування, організація та виконання наукових досліджень і конкретних практичних розробок [3, с. 56].

У системі освіти особлива увага приділяється підготовленості викладача:

1) до організації навчання на базі практики через дії та аналіз цих дій;

2) розвиток дослідницьких і творчих умінь;

3) формування в студентів віри у власні можливості та в реальність професійних досягнень;

- 4) вибору залежно від ситуації відповідної ролі, наприклад, експерта, консультанта, організатора, проектанта і радника;
- 5) організації студентів у робочі групи, а також до розподілу обсягів навчального матеріалу й формування правил співпраці;
- 6) підтримки соціальної інтеграції студентського колективу;
- 7) застосування ефективних методик попередження та розв'язання міжособистісних і групових конфліктів;
- 8) організації індивідуалізованого навчання (робота в групах, вирівнювальні заняття, комунікація зі зворотним зв'язком);
- 9) організації самонавчання студентів, зокрема підготовки їх до самостійного користування текстовими та поза текстовими джерелами інформації;
- 10) вироблення вміння індивідуального й групового прийняття рішень, а також розв'язування різних проблем перед прийняттям рішень;
- 11) формування вмінь самостійного планування й адаптації до змінних умов праці; розумового конструювання через операції порівняння, аналізу, висновків і верифікації, а також предметно-маніпуляційного конструювання згідно з аналітичними, операційними і синтетичними стадіями поведінки при розв'язуванні проблем;
- 12) практичного застосування концепції різнобічного навчання та концепції індивідуалізованого навчання з урахуванням потреб студентів [2, с. 89].

Найбільшою за обсягом є навчально-педагогічна робота викладача вищого навчального закладу. Вона включає суто навчальну, виховну, науково-дослідну, науково-методичну, організаційно-методичну роботу. На сучасному етапі збагатилися форми та види навчальної роботи. Крім традиційних (лекції, практичні, семінарські та лабораторні заняття, курсові роботи, практики, заліки та екзамени тощо), необхідно опанувати нові підходи, зокрема, інноваційні освітні технології, дистанційне навчання, кредитно-модульну систему тощо.

Існує багато видів і навчально-методичної роботи викладача вищого навчального закладу. Насамперед це підготовка до проведення різного виду занять, розробка навчально-методичних матеріалів до курсів, які викладач читає, узагальнення й поширення прогресивного педагогічного досвіду, інформаційно-методичне забезпечення самостійної роботи студентів. При цьому кожен із зазначених видів має цілу низку підвидів. Досить розгалуженою є організаційно-методична робота викладача, у структурі якої функціонують профорієнтаційна діяльність, допомога молодим спеціалістам, участь у проведенні різних навчально- та науково-методичних форумів, розвиток творчих міжнародних зв'язків. Вагомим компонентом професійної діяльності викладача є виховання студентів як засобами кожної дисципліни, так і широким спектром поза аудиторної роботи. Значну частину педагогічної творчості складає науково-дослідна робота (дисертаційні дослідження, написання монографій, статей і тез, доповідей, підручників, редагування та рецензування наукових робіт, проведення експериментів, участь у роботах редколегій наукових часописів і наукових рад, наукове керівництво дослідною роботою студентів, аспірантів, здобувачів тощо). Успішна наукова робота викладача вищого навчального закладу – це надійний фактор ефективної професійної діяльності [5, с. 99].

Як показує досвід, сучасний рівень професійної освіти характеризується високим рівнем професійної компетентності; науковістю знань; відповідністю цілям і завданням спеціальності; творчим підходом до розв'язання проблем; здатністю виробляти власні прогресивні ідеї, концепції, продуктивні моделі поведінки; вмінням реально усвідомлювати свої можливості і здібності до співпраці з іншими; об'єктивністю оцінювати інформацію і критично використовувати її в практиці; відкритістю до альтернативних точок зору; відповідальністю за стан справ у своїй сфері діяльності. Досить актуальною для вищої школи є проблема підготовки елітних працівників, які самостійно та глибоко мислять, володіють «надпредметним знанням», розвиненою

грамотністю, невичерпним творчим потенціалом, високими моральними якостями, здатністю створювати нові знання.

У наш час розробляються теоретичні основи підготовки елітних спеціалістів (рівень творчої особистості; ключові критерії компетенції: професіоналізм, креативність, емоційно-вольова стабільність), моделі елітного спеціаліста, що включають смисложиттєвий компонент, структурний склад (мисленнєві, ментальні, розвивальні аспекти), змістові і функціональні особливості (мотивація, сприйняття та перетворення інформації). Науковці визначають гностичний, конструктивний, організаційний і комунікативний функціональні компоненти в психологічній структурі діяльності педагога. Системо твірним вважається саме гностичний компонент, який включає вивчення:

- 1) змісту і способів впливу на студентів;
- 2) індивідуальних особливостей студентів;
- 3) закономірностей навчально-виховного процесу;
- 4) результатів власної діяльності [3, с. 145].

У свою чергу, конструктивний компонент містить:

- 1) добір інформації та композицію її викладу;
- 2) проектування навчальної і науково-пошукової роботи студентів;
- 3) проектування власної професійної діяльності зі студентами [5, с. 67].

Слід зауважити, що молоді викладачі більше уваги звертають на інформацію, доценти – на контакти з аудиторією, педагоги-майстри вміють у різних ситуаціях творчо перебудовуватись. Організаційний компонент проявляється в організації:

- 1) інформації в процесі її повідомлення студентам, тобто в структурі лекцій;
- 2) різних видів діяльності, що забезпечують досягнення мети;
- 3) власної діяльності на заняттях.

Комунікативний компонент передбачає встановлення стосунків «по горизонталі» (з колегами, студентами в разі співтворчості, партнерами) та «по вертикалі» (з керівниками, студентами як об'єктами впливу). Професіоналізм викладача вищого навчального закладу є інтегрованою якістю, у структурі якої професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення. Основним з поміж зазначених компонентів є професіоналізм знань, який характеризується комплексністю, особистісною забарвленістю, формуванням знань студентів одночасно на різних рівнях (теоретичному, методичному і технологічному). У професіоналізмі педагогічного спілкування високо цінується готовність і вміння взаємодіяти зі студентами, позитивна позиція викладача (бадьорість, добрий настрій, віра в можливості студента тощо), володіння мовою та мовленням на високому рівні, зовнішня естетична виразність. Професіоналізм самовдосконалення досягається шляхом самоосвіти і самовиховання в якості фундаменту професійного зростання викладача. Відсутність одного з цих вимірів може свідчити про не сформованість педагогічного професіоналізму [2, с. 89].

Вагоме місце в професійно-творчому портреті викладача вищого навчального закладу посідає його педагогічна культура, основними складовими якої є науковий світогляд, наукова ерудиція, духовне багатство, педагогічна майстерність, педагогічні здібності, природно-педагогічні людські якості, педагогічна техніка), структурні компоненти (цінності різних рівнів), функціональні різновиди, засоби та педагогічні умови її формування, види (методологічна, мовно-мисленнева, дидактична, методична, дослідницька, етична, комунікативна, діагностична, прогностична, деонтологічна, правова, культура поведінки тощо). Можна наводити інколи і часті приклади низької педагогічної культури викладачів, що призводить не лише до зниження успішності студентів та їх інтересу до свого професійного становлення, а й моральних травм і деформованості в подальшій життєтворчості.

Значне місце у професійній діяльності викладача вищого навчального закладу займає педагогічна майстерність, яка розглядається як високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю, що досягається на основі глибоких професійних і загальних

знань, певного досвіду, умінь і навичок творчого підходу, який забезпечує її успішність. Досягнення педагогічної майстерності головним чином зумовлюється наявністю в педагога комплексу професійних знань, широкого світогляду, сформованої педагогічної свідомості, професійно значущих особистісних якостей і великого досвіду роботи. Водночас педагогічна майстерність – це комплекс якостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога.

В якості основного підходу, визначаючи сутність діяльності професіонала-майстра, слід розглядати її як професійно цілеспрямовану, індивідуально-творчу та оптимальну. Головними складовими педагогічної майстерності є наступні компоненти:

- 1) професійна спрямованість;
- 2) професійне знання предмету, методики його викладання;
- 3) педагогічні здібності;
- 4) педагогічна техніка [3, с. 94].

Професійна спрямованість виявляється у позитивному ставленні до професії, бажанні вдосконалюватись. Виокремлюють наступні стадії розвитку професійної спрямованості:

- 1) виявлення інтересу до професії як відображення потреби її набуття;
- 2) формування стійкого інтересу до професійної діяльності;
- 3) розвиток цілеспрямованості в оволодінні основами педагогічної майстерності викладача;
- 4) становлення комплексу якостей, які є професійно значущими для праці викладача вищого навчального закладу.

Професійні знання – це знання предмету, що викладається, його методики, педагогіки та психології, а також уміння синтезувати науки, які вивчаються. Відповідно, педагогічні здібності – це узагальнена сукупність таких індивідуально-психологічних особливостей особистості педагога та особистісних якостей і станів, які забезпечують досягнення високих результатів у педагогічній діяльності. Існують індивідуальні, стійкі якості особистості, які проявляються в специфічній чуттєвості до об'єкту, засобів і умов діяльності та в знаходженні найбільш продуктивних способів отримання оптимальних результатів.

Від викладача вимагаються не тільки певні природні задатки, але, перш за все, великі розумові, фізичні, часові та емоційно-вольові затрати, які стимулюють розвиток професійних здібностей. Такої багатопланової, розгорнутої кваліфікаційної характеристики не має ніяка інша професія. Тому викладач вищої школи має володіти різнобічними здібностями організатора, оратора, універсала, аналітика, психолога; володіти чіткою логікою дидактичного процесу та виховання, літературним усним і писемним мовленням, тобто бути високо компетентним фахівцем не лише в своїй вузькопрофесійній галузі.

Особливу увагу дослідники приділяють значенню перцептивно-рефлексивних здібностей викладача ВНЗ. Так, зокрема, рефлексивний рівень педагогічних здібностей включає три види чуттєвості: відчуття об'єкту, відчуття міри й такту, відчуття причетності. Педагогічна техніка представляє собою форму організації поведінки викладача, яка включає дві групи умінь: уміння управляти собою та уміння взаємодіяти в процесі вирішення педагогічних завдань. Перша група умінь – володіння тілом, емоційним станом, технікою мови. Друга – дидактичні, організаційні, володіння технікою контактної взаємодії.

Окремо педагогічну техніку розглядають у якості комплексу умінь, які необхідні педагогу в його діяльності для ефективної взаємодії з людьми в інших ситуаціях: мовленнєві уміння, пантоміміка, уміння управляти собою, доброзичливий, оптимістичний настрій.

Педагогічна техніка може бути представлена наступними вміннями й навичками:

- 1) вибір правильного тону та стилю у поведінці з вихованцями та іншими суб'єктами

педагогічної взаємодії;

2) управління їхньою увагою;

3) відчуття темпу;

4) володіння словом, правильною дикцією, диханням, мімікою та жестами;

5) управління своїм тілом;

6) регулювання свого психічного стану (виклик «на замовлення» відчуття подиву, радощів, обурення тощо);

7) володіння технікою інтонування для вираження різних почуттів;

8) яскрава передача інформації [5, с. 113].

Педагогічну майстерність варто розглядати не тільки як високий ступінь оволодіння професійними знаннями, уміннями та навичками, але і як відповідність певної сукупності вимог, що висувається перед викладачем вищого навчального закладу сучасною системою освіти.

Викладач вищого навчального закладу – це особистість у професорсько-викладацькому колективі ВНЗ, який виконує різноманітні завдання відповідно до своїх посадових обов'язків. Він здійснює процес підготовки, тобто високорозвинену, багатоаспектну систему, основними функціями, якої є виробництво, передавання та розповсюдження знань. Для того, щоб стати кваліфікованим викладачем вищого навчального закладу, необхідно мати чітку особистісно-професійну позицію, яка виявляється в установках, особливо вагомими з поміж яких є наступні:

1) ставлення до студентів – установка на розуміння, співпереживання, на відносну їхню незалежність і самостійність, на виявлення та використання їхнього творчого потенціалу;

2) ставлення викладача вищого навчального закладу до самого себе – установка на зацікавленість в успішній навчально-виховній роботі, орієнтація на професійне та особистісне зростання та самоаналіз, самовдосконалення.

Професійне зростання викладачів початківців (до них належать викладачі вищих навчальних закладів, які мають стаж науково-педагогічної роботи 3 – 5 років) здійснюється ефективніше при використанні системи додаткових заходів.

До основних напрямів професійного навчання педагогів-початківців у вищих навчальних закладах належать:

1) підвищення рівня їхніх теоретичних знань;

2) оволодіння вузівською педагогікою, обґрунтованими методами викладання [3, с. 68].

У теоретичному навчанні молодих викладачів велике значення має самостійна робота з детального оволодіння змістом навчальної дисципліни. Підвищенню теоретичного рівня викладачів-початківців сприяють методичні семінари, участь у науково-практичних конференціях.

У підготовці викладачів вищого навчального закладу передбачається ґрунтовне вивчення педагогіки вищої школи, психології та методики викладання наук. Для цього створюються «школи педагогічної майстерності», де за спеціально розробленими програмами організуються заняття з молодими викладачами, в основному з проблем загальної методики вишівського викладання.

У становленні викладача-початківця значна роль відводиться завідувачу кафедри. Саме він безпосередньо спрямовує, допомагає планувати, контролює навчання молодих викладачів. Найбільш досвідчені завідувачі кафедри систематично організують співбесіди з викладачами щодо основних вимог до дисциплін, що викладаються. Завідувач кафедри роз'яснює викладачам рекомендації, що розроблені кафедрою.

Провідним змістом навчальної роботи молодого викладача є семінарські та практичні заняття. Особливо значущим на початковому етапі є вивчення структури семінарських і практичних занять. На цьому етапі доцільно вивчати педагогічний досвід інших викладачів з наступним обговоренням.

Професійна майстерність зростає із професійного досвіду, незважаючи на те, що сам по собі багаторічний досвід ще не є майстерність. Професійний досвід виробляється й у викладача, який не задоволений своєю професією, але чесно виконує свої посадові обов'язки. У такого викладача, який володіє значним досвідом роботи, практично відсутній один із суттєвих елементів майстерності – «творче почуття» як особливий психічний і фізичний стан педагога. У цілому професійна творчість є показником, характеристикою та умовою становлення професійної майстерності викладача вищого навчального закладу.

Таким чином, викладач вищого навчального закладу має задовольняти такі вимоги:

1) висока професійна компетентність – ґрунтовні знання та широка ерудиція у науково-предметній галузі, нестандартне мислення, креативність, володіння інноваційною тактикою і стратегією, методами вирішення творчих завдань;

2) педагогічна компетентність – ґрунтовні знання педагогіки і психології, зокрема андрагогіки, медико-біологічних аспектів інтелектуальної діяльності, володіння сучасними формами, методами, засобами й технологіями навчання;

3) соціально-економічна компетентність – знання глобальних процесів розвитку цивілізації та функціонування сучасного суспільства, а також основ соціології, економіки, менеджменту і права;

4) комунікативна компетентність – культура усної та писемної форм літературної мови, володіння іноземними мовами, сучасними інформаційними технологіями, ефективними методами і прийомами міжособистісного спілкування [3, с. 103].

Окремо варто додати високий рівень загальної культури, тобто сформований науковий світогляд, стійку систему національних і загальнолюдських духовно-моральних цінностей.

Висновок. Цілісна особистість викладача ВНЗ є основним чинником зростання його професійної культури. Оскільки наука становить стрижень сучасної культури, то викладач є людиною високого рівня вихованості і має провідні властивості сучасної людини: гуманність, демократичність, працьовитість. Як представник науки він є майстром-професіоналом своєї справи, методистом, організатором, ерудитом. Як колезі, викладачеві ВНЗ властиві колегіальність, досвідченість, принциповість, самокритичність і вимогливість до себе.

Провідні функції викладача вищого навчального закладу полягають у наступному: організаторській (організація набуття знань студентів і формування їхніх умінь і навичок), яка вважається однією з найбільш важливих; інформаційній, яка передбачає неперервне оновлення і збагачення знань; трансформаційній, реалізація якої допомагає студентам засвоювати знання, вироблені людством; мобілізуючій, яка спрямована на розвиток у студентів самоосвіти, самооцінки, самоконтролю тощо.

Безумовно, для успішного виконання своїх функцій викладач має бути організатором, оратором, аналітиком, психологом, високо компетентним фахівцем у своїй галузі, ерудитом в інших галузях знань. Окрім того, викладач вищого навчального закладу повинен мати талант, природні здібності. Від нього вимагаються великі розумові, фізичні, часові й емоційно-вольові затрати.

Література:

1. Україна. Закони. Про вищу освіту : Закон ... від 17 січ. 2002 р. № 2984–III (зі змінами та допов. станом на 01.01.2013р.) // Пошукова система «Омега». «Картотека законодавства України».
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – Київ : ЦНЛ, 2003. – 316 с.
3. Есарева З. Ф. Особенности деятельности преподавателя высшей школы / З. Ф. Есарева – Л. : ЛГУ, 1974. – 276 с.
4. Жуков В. М. Критерии оценки деятельности преподавателя вуза / В. М. Жуков // Ветеринария. – 1994. – № 7. – С.45-49.
5. Занина Л. В., Меньшикова Н. П. Основы педагогического мастерства / Л. В. Занина. – Ростов н/Д :

Феникс, 2003. – 288 с.

У статті розглядаються особливості професійної діяльності викладачів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: професійна діяльність, викладач, вища школа, студент.

В статье рассматриваются особенности профессиональной деятельности преподавателей высших учебных заведений.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, преподаватель, высшая школа, студент.

In article features professional academics.

Keywords: professional activity, teacher, high school, student.